

નિવેદન

છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષો વાતચીત દરમિયાન રવીન્દ્રનાથે જે બધી વાતો ચર્ચા વગેરે કર્યા હતાં તે બધું આ પુસ્તકમાં શ્રીમતી રાણી ચંદ જનસાધારણ સમક્ષ લાવ્યાં છે. આ લખાણ રવીન્દ્રનાથ જોઈ શક્યા નહોતા. આમાં એવું કંઈક હોઈ પણ શકે જે તેઓ બદલવાનું કે કાઢી શકવાનું વિચારી શકત.

મુખેથી બોલેલી વાતોને લખાણની ભાષાનું સ્વરૂપ આપીને લેખિકાને જો સફળતા મળે તો એ સાહ્ય એમનું જ; જો કોઈ ખામી રહી ગઈ હોય તો એને માટે પણ તેઓ જ જવાબદાર.

– શ્રી ચારુચંદ્ર ભટ્ટાચાર્ય

શ્રાવણ-1349

સન-1942

અનુવાદ - સુષા શાહ

આલાપચારી રવીન્દ્રનાથ

૭મી જુલાઈ, ૧૯૩૪

સવારે ગુરુદેવને પ્રણામ કરવા આવી, જોયું તો ગુરુદેવ લખવાના ટેબલની ખુરશી સામે ખુરશી પર ટેકો દઈને બેઠા છે, ચિંતિત, ગંભીર ભાવ. પ્રણામ કરીને બોલ્યા વગર પીઠ આગળ ઊભી રહી. થોડી વાર પછી તેઓ કલાન્ત ભાવે માથું હલાવતાં હલાવતાં કહે:

“જો, આ સંસાર જરા પણ સારી જગ્યા નથી. ચારે બાજુ એવી દુઃખ કષ્ટથી ઘેરાયેલી - ચારેય બાજુ કેવો અંધકાર. હવે મને ગમતું નથી. રાત્રે જ્યારે સૂવા જાઉં ત્યારે મારું મન ગ્લાનિથી ભરાઈ જાય છે. આ સંસારમાં હવે કદમ માંડવાની ઈચ્છા નથી થતી, નથી ઈચ્છા થતી કોઈ કામ કરવાની. હમણાં કોઈએ પેલેસ્ટીન જવાનું કહ્યું. શું થશે. હવે મૃત્યુ આવે તો સારું. મારાં બધાં દુઃખો તારી આગળ કહીશ તો શું થવાનું છે. તારો હવે નવો સંસાર, નવું મન, નવું કામ. જેટલા દિવસ બને એટલા દિવસ આ મનથી આગળ જા.”

સાંજ

સવારથી ગુરુદેવ એકધાર્યું લખ્યે જ જાય છે. સાંજનું અંધારું ઘેરું થતું જાય છે, ઓરડામાં દિવસનું અજવાળું ક્યારનુંય આછું થઈ ગયું છે. આટલા થોડા પ્રકાશમાં લખવું ઘણું કષ્ટદાયક. મેં કહ્યું - હવે લખવાનું બંધ કરી થોડી વાર ધીરે ધીરે ચાલીએ. સાંભળીને જે પાનાં પર લખતા હતા તે પાનામાં પેન મૂકીને નોટ બંધ કરી કહે.

આજ તો પત્યું. હવે ચિંતા થાય છે પાછું પેલેસ્ટીન જવું પડશે; પણ આવું કેટલા દિવસ ચાલશે! હવે આ શરીરથી કશું થતું નથી. હવે હલનચલન સહન થતું નથી. ક્યારે મુક્તિ મળશે. કોઈ જ કામ ન હોય, ખાલી બારી પાસે બેસીને બસ આકાશ, ઝાડ, રસ્તો, લોકો જોતાં જોતાં દિવસ પસાર કરું. લખવાનું, બસ લખ્યા કરવાનું, હવે નથી ગમતું. ચિત્ર પણ નથી કરી શકતો. જ્યારે પણ વિચારું હવે ચિત્ર કરું, યાદ આવે આટલું આટલું કામ બાકી છે, બધું પતાવીને પછી ચિત્ર કરીશ, પણ એ બાકી જ રહે છે, કેમેય પૂરું નથી થતું. એનાથી મુક્તિ નથી

મળતી. કર્મસ્થાનમાં મારે શનિ છે, મારી પાસે કામ કરાવે ને કરાવે જ. એમાં કહ્યું છે કે આખી જિંદગી મારે કામ કરવું જ પડશે. શરૂઆતમાં ઘણો આઘાત, વ્યાઘાત, કટાક્ષ, કષ્ટ, દુઃખ થશે, પાછળથી યશ મળશે; એવું જ થાય છે.

૮મી જુલાઈ, ૧૯૩૪

બપોરે ગુરુદેવે મને બોલાવડાવી, સમજી ગઈ ચિત્ર કરતા હશે. નહીં તો આ સમયે મને બોલાવે નહીં. જઈને જોયું એવું જ હતું - ચિત્ર કરતા હતા. ચિત્ર કરતાં કરતાં બોલ્યા:

“મારા ચિત્રમાં એક મજા છે. ચિત્રમાં એક જ વાર રંગ લગાવું એવું નથી હોતું. પહેલાં પેન્સિલથી ઘસી ઘસીને બરાબર રંગ તૈયાર કરી, પછી એની ઉપર બીજો રંગ લગાવું. એમાં એવું થાય - રંગ ખાસ્સો ઘાટો થાય.”

સાંજ.

“જો આ પૃથ્વીમાં કશુંય અટકી નથી જતું. પછીથી બરાબર થઈ જ જતું હોય છે.”

૯મી જુલાઈ, ૧૯૩૪

“આજકાલ એટલું ધીમે ધીમે લખું છું, આગળ જાણે વધાતું જ નથી. થોડાકમાં થાકી જાઉં છું. ચિત્ર કરતાં પણ એમ જ. ક્યારે મુક્તિ મળશે. ક્યારે મને બધાં કહે કે, “હવે તમારી પાસે અમારે કશું જોઈતું નથી, હવે તમારે રજા.” મારા એકલા માટે હોત તો કશું વિચારત નહીં, બીજાં બધાંને માટે કરવું પડે છે. આ હમણાં કંઈ લખું છું, થોડા પૈસા મળશે. પૈસા, પૈસા - અભાવ પૂરો જ થતો નથી. મારા પોતાના જીવનમાં તો એની કોઈ જરૂર નહોતી. આ મેં કોઈ દિવસ વિચાર્યું નહોતું.”

બપોર

“જો, હું માનું છું કે દરેક સ્ત્રીએ જીવનમાં કમાવું જરૂરી છે. કોઈ પણ કાફ્ટ શોખથી નહીં વ્યાવસાયિક રીતે કરવું પડે. ખાલી કાફ્ટ કેમ, જે પણ કંઈ, જેથી કરીને એ આત્મનિર્ભર બની શકે. સ્ત્રીઓ માટે પોતાના પગ પર ઊભાં રહેવું બહુ જ જરૂરી છે. જેવી રીતે તરતાં આવડતું હોય તો ગમે તેવા પાણીમાં તરીને પાર કરી શકો; પાણીનો ડર ન લાગે. શીખી રાખવું સારું.”

૧૩ જુલાઈ, ૧૯૩૪

ગાંધીજી કલકત્તા આવવાના છે. સાંભળીને ગુરુદેવે એમને શાંતિનિકેતન આવવા માટે તાર કર્યો હતો. સાંજે જોયું તેઓ ચૂપચાપ બેઠા છે. પાસે જતાં બોલ્યા,

“ગાંધીજીએ તાર કર્યો છે કે મારા આ વખતના આમંત્રણને તેઓ માન નહીં આપી શકે, દુઃખિત; કલકત્તાના કામમાં બધા દિવસો ‘બુક’ થઈ ગયા છે. થોડો પણ સમય નથી રહ્યો. શું થાય. ગાંધીજી કલકત્તા આવે છે ને, મળશે નહીં. મોટી સમસ્યા. અહીં ન આવ્યા એટલે હું પણ એમને કલકત્તા મળવા ન જાઉં, એ કેવું છોકરમત લાગે. કલકત્તા જઈને એમને એક વાર મળવું જ પડશે. પાછું ત્યાં જઈને બધામાં જોડાવું પડશે. કોઈક જગ્યાએ ભાષણ, કોઈક જગ્યાએ મીટિંગ, કોઈક જગ્યાએ રિસેપ્શન કરવું જ પડે - એક દિવસ મળવું પણ પડશે, બધાંના વતી કંઈ બોલવું પણ પડશે.”

૧૪ જુલાઈ, ૧૯૩૪

ઘણી વાર જોઉં, ચાલતાં ચાલતાં ગુરુદેવના પગ ડગમગી જાય. લાકડી લઈને ચાલવાનું એમને ગમતું નહીં, કોઈ એમને પકડે એ પણ એમને પસંદ પડતું નહીં. એમને થોડુંક પણ ચાલતાં કેટલું કષ્ટ પડતું હતું, જોઈને રહેવાતું નહીં, અને કશું કરી પણ શકતી નહોતી. એક ઘેરથી બીજા ઘેર જાય આવે ત્યારે અમે આજુબાજુ પાસે રહેતાં. વચ્ચે વચ્ચે ડગમગી જાય ત્યારે પોતાને સંભાળી ન શકે ત્યારે અમે જે લોકો આજુબાજુ હોઈએ એમના ખભા પર હાથ રાખે. આજે સાંજે તેઓ ચાલી રહ્યા હતા. કોઈની ઉપર આધાર રાખીને ચાલતાં એમને ફાવતું નહીં. કહેવા લાગ્યા:

“જો, કોઈની ઉપર આધાર રાખવો પડે - આ ઉંમર ખૂબ ખરાબ છે. મને કોઈ દિવસ કોઈની ઉપર નિર્ભર થવું ગમ્યું નથી. ક્યારેય થયો નથી. કોઈ દિવસ થવું પડશે એ કોઈ દિવસ વિચાર્યું નહોતું, પણ હવે જોઉં છું ડગલે ને પગલે મારે બીજાનો આધાર લેવો પડે છે, એનો કોઈ ઉપાય નથી, પોતાની શક્તિ રહી નથી. આ એકદમ મારા સ્વભાવ વિરુદ્ધનું. વિચારતાં એટલું દુઃખ થાય.”

૨૫ જુલાઈ, ૧૯૩૪

નેતરની ખુરશી પર ગુરુદેવ બેઠા છે, સામેના નાના ટેબલ પર બે નોટબુક, નાની ડાયરી - એમાં કવિતા લખે, અને પેન રાખવાનું એક નાનું લાંબું ચાંદીના તારની કારીગરીવાળું બોક્સ. નારંગી રંગનો ઝભ્ભો શરીર પર - સફેદ રેશમ જેવા વાળ અને દાઢી ચમકે છે. દૂર જોતી મુગ્ધ દષ્ટિ. લખતાં લખતાં લાગે છે એક વાર પ્રકૃતિની શોભામાં તન્મય થઈ ગયા છે. સ્થિર થઈને હું એમને જોતી હતી, તેઓ દૂર જોતા હતા. આમ ઘણો સમય પસાર થઈ ગયો. કોઈ કારણસર આ બાજુ ફરીને જોયું, મને જોઈને મધુર ભાવે હસીને ઉદાસ આંખેથી ધીરે ધીરે બોલવા લાગ્યા:

“સંસારમાં કોઈ ચિંતા ન હોત તો સારું થાત. કેવું સુંદર ઘેરાયું છે, પણ વરસાદ પડતો નથી; ટપ ટપ એક બે ફોરાં, થોડો થોડો પવન -” કહેતાં કહેતાં એમના ચહેરાનો સ્નિગ્ધ ભાવ અદૃશ્ય થઈ ગયો. કલાન્તિનો નિઃશ્વાસ કાઢીને બોલી ઊઠ્યા: “આવા દિવસે કોઈ જગ્યાએ બેઠાં બેઠાં થોડો આરામ કરું, ચૂપચાપ બેઠાં બેઠાં આ બધું જોઉં - ના, સંસારની જેટલી ચિંતાઓ, બીજાની જવાબદારીમાં એવો લાગ્યો છું. વિધાતા જે છે - જ્યારે લેવો હશે ત્યારે લઈ લેશે - મુશ્કેલીઓ પૂરેપૂરી આપ્યા પછી, આ બાજુનાં મોજાંઓની થપાટો ખાતાં - બને એટલી હેરાનગતિ આપ્યા પછી લેશે.”

બપોર

સવારથી આજ ઝરમર ઝરમર વરસાદ પડી રહ્યો છે, બપોરે પણ પડી રહ્યો છે. મનમાં કંઈ સારું લાગતું નહોતું, ધીરે ધીરે ગુરુદેવ પાસે ગઈ. નાના ટેબલ પર નમીને કંઈ લખતા હતા. પગ પાસે જઈને બેઠી, એમણે માથા પર હાથ ફેરવ્યો. એને લીધે એમને ખ્યાલ આવી ગયો કે હું વરસાદમાં પલળતી પલળતી આવી છું. મારું માથું હલાવીને કહે, “વાળ આટલા બધા કેમ ભીના છે! તારા માથામાં ઘણી ખાલી જગ્યા છે; આનાથી ભરી દઈશ તો સારું નહીં થાય.”

મારા માથાની ખાલી જગ્યા સંબંધે એમનો ઇશારો જરા પણ આનંદદાયક નહોતો, ખાસ કરીને મારા માટે. ખોટું લગાડ્યા વગર હસી જ પડી - એમની સામે જોઈને.

ત્યાર બાદ વાતો વાતોમાં તે વખતની છોકરીઓના કેશકલાપની અનેક વાતો

થઈ. પહેલાંના વખતમાં વાળ સૂકવવાની બહેનોની કેટકેટલી રીતો હતી. ગુરુદેવ કહે, “પહેલાંના વખતમાં બહેનો ધૂપની ધૂણીથી વાળ સૂકવતી. હવે કેમ કોઈ એવું કરતું નથી. એનાથી વાળમાં કેવી સુગંધ રહેતી અને વાળમાં કોઈ રોગનાં જંતુ હોય તો મરી જતાં.”

૨૬ જુલાઈ, ૧૯૩૪

સાંજ પડતાં થોડી વાર પહેલાં ગુરુદેવ લખવાનું બંધ કરી ધીરે ધીરે ચાલીને કોનાર્કના પશ્ચિમ બાજુના નાના બગીચામાં આવ્યા. આ બગીચામાંથી સૂર્યાસ્ત જોવાનું એમને ખૂબ ગમતું. મોટે ભાગે સાંજને વખતે ચાલતાં ચાલતાં આ બાજુ આવતા. આજ આટલુંક આવતાં એમને તકલીફ પડે છે - જલદી જલદી હું ખુરશી પાસે લઈ આવી, તેઓ એની પર બેસી પડ્યા, થોડી વાર પછી કહે,

“આજકાલ આટલું ચાલતાં હાંફ ચડી જાય છે. હવે નથી થતું, આ શરીરથી હલનચલન.” પડી ગયેલા ચહેરે હું પાસે ઊભી છું. એમની પાસેથી આવું સાંભળીને દુઃખ થાય છે. એમને પણ મારી સ્થિતિનો ખ્યાલ આવી ગયો. વાતનો દોર બદલવા માટે હસીને બોલ્યા, “અરે, એક દિવસ મારું પણ તમારા જેવું તાજુંમાજું શરીર હતું, ગોળ ગોળ હાથ, બધું હતું. તે વખતે શું વિચાર આવતો હતો કે આ શરીર આવું અસહાય થઈ જશે. યુવાન વયનો અહંકાર ન કરો. એ બહુ દિવસ નથી રહેતો. અમને તોય એટલું ખરાબ નથી લાગતું - સ્વીકારી લઈએ છીએ, પણ તમારા લોકોનો જે ચહેરો થાય. એને માટે પાછાં આટલાં વખાણ, તમને આવું ગમે પણ ખરું. શું કરું, બનાવી બનાવીને કહેવું પડે છે. તમે લોકો વિશ્વાસ કરીને ગર્વ અનુભવ કરો છો.”

સાંજ પછી ગુરુદેવ પાસે ગઈ, બહારના વરંડામાં ખુલ્લા આકાશ નીચે બેઠેલા છે. મને થયું ઊંઘે છે. પાસે જઈને જોયું એવું નહોતું, તન્મય થઈને કંઈક વિચારી રહ્યા હતા, કહે:

“આજકાલ એવું થયું છે - એક વસ્તુ શોધું છું, પણ મળતી નથી. શું શોધું છું - જાણતો નથી, કેમ શોધું છું તે પણ ખબર નથી. ખાલી જાણું છું શોધમાં છું. આ જાણે માછલી પકડવા જેવું. માછલી પકડું છું - પણ કઈ માછલી પકડાશે એ ખબર નથી.”

શોધ, માછલી, કશું જ ન સમજી. નિ:શબ્દે પગ પાસે બેસી રહી.

સાંજે બેઠાં બેઠાં ગુરુદેવના પગે પંપોળતાં પંપોળતાં ઘણી વાતો સાંભળતી હતી. બહુ મજા પડતી હતી. હસીમજાક, અજબ-ગજબની વાતોએ જામ્યા હતા. એક વાર પગ દબાવવા બાબત વાત કરતાં કરતાં કહે,

“ગલ્પગુચ્છની ‘નામંજૂર’ વાર્તામાં જે જગ્યાએ પદસેવામાં તકલીફ પડવાની વાત આવે છે - તે મારા પોતાના જ જીવનમાં બન્યું હતું. તે વખતે હું જોરાસાંકોના ઘરમાં ઇન્ફ્લુએન્ઝામાં પટકાયો હતો, આખું શરીર દુઃખે, દવાઓ લાવવાની ને દોડાદોડી ચાલી. ત્રીજા માળના ઓરડામાં રહ્યો હતો. વહુમા એક દિવસ રાણીને (રાણી મહલાનબીસ) મળવા ગયાં હતાં. વહુમાના કામકાજને માટે એક છોકરી તેઓ ગામથી લઈ આવ્યાં હતાં. એ વહુમાના કામકાજમાં મદદ કરતી. એ થોડી દૂર દૂર જ રહેતી. તે દિવસે હું સૂતો હતો, શરીરમાં ખૂબ દુઃખાવો, આમથી તેમ પડખાં ફર્યા કરું, તે વખતે એ છોકરીએ આવીને પગે હાથ અડકાડીને પ્રણામ કરી ખૂબ સંકોચથી પગે હાથથી પંપોળવા લાગી. આમ પણ હું ક્યારેય કોઈની સેવા નહોતો સહન કરી શકતો; કોઈ મારા શરીરને અડે તે મને ગમતું નહીં, પણ આ છોકરીને હું ના ન પાડી શક્યો. એટલામાં... ઓરડામાં આવ્યા. આવીને છોકરીને જોઈને એવી દષ્ટિથી જોયું - એ સ્ત્રી સિવાય કોઈ ન કરી શકે. એમણે જઈને ઘરમાંથી બીજી બે છોકરીઓને તરત જ મારી પદસેવા માટે હાજર કરી દીધી. મારી પદસેવાનું એક મૂલ્ય છે, ત્યાં પેલી છોકરી જાણે આવી જ ન શકે. તે પછી તો ખૂબ જોરથી મારી પદસેવા ચાલી. રોકી પણ નહોતો શકતો - મહામુશકેલી. દબાવવાને લીધે પગ વધારે દુઃખવા લાગ્યો. મારાથી ન સહેવાય એટલે વચ્ચે વચ્ચે કહું - અરે, બહુ થયું - હવે જરૂર નથી - પણ કોણ કોની વાત સાંભળે. પદસેવા તો ચાલવા લાગી. ત્યાર બાદ સહન ન થવાથી છેવટે નીચેના માળે મારે જતાં રહેવું પડ્યું. છેલ્લે આ વાર્તા લખી.”

“તે દિવસે વિજયાનો પત્ર આવ્યો (વિજયા - (વિક્ટોરિયા ઓ કેમ્પો) ‘બુચેનોસ એરિસ’ ગુરુદેવ ત્યાં અતિથિ હતા). નાના એક કાર્ડમાં લખે છે, “તમે મને કંઈક લખો.” એક વાર અહીં આવવા માટે લખી દીધું. મારા માટે જાણે શુંનું શું કરે. પોતાને ઘેર કેટલી સરસ રીતે મને રાખ્યો

હતો. હજારો રૂપિયા મારે માટે ખર્ચા હશે, એટલાથી પણ એને જાણે સંતોષ નહીં. આખો વખત મારે શું જોઈએ એનો ખ્યાલ રાખતી. મારે જે ‘જોઈએ’ એ ગમે તેમ કરીને પૂરું કરે એવી એની ભાવના. એ લોકોના સમાજમાં એ લોકો અગ્રગણ્ય ઓરિસ્ટોક્રેટિક, ઘણી બહેનો પડદા પાછળ રહેતી. એ લોકોના સમકક્ષ લોકો સિવાય કોઈની સાથે એ લોકો ભળતા નહીં. કોઈ કોઈ વખત હું થોડાક લોકોને ચા પીવા બોલાવતો, વિજયા કોઈ દિવસ એમની સામે આવતી નહીં. અંદરથી કોઈ અસુવિધા ન પડે તે બધું જોતી, પણ કોઈ દિવસ એ લોકો સાથે વાતો કે પરિચય કરતી નહીં. મને તો જાણે એવું લાગે. એક દિવસ મેં એલ્મહર્સ્ટને (એલ્મહર્સ્ટ - દક્ષિણ અમેરિકા ગુરુદેવના સેક્રેટરી તરીકે સાથે ગયા હતા) કહ્યું: “આ કેવું? લોકો ઘેર આવે તોય વિજયા એમને મળવા બહાર ન આવે, એ લોકોને કેવું લાગે, જેમને ઘેર આવે, એ જ બહાર ન આવે.”

બરાબર એના બીજે દિવસે વિજયા આવી, હસીખુશીથી એ લોકોને ચા પીવડાવે. એને લીધે શું થયું, વિજયા જે લોકો સામે આવે એ લોકો સંકોચ પામે. એ લોકો એવા બાધા બની જાય. વિજયાને માટે મારે જે ‘જોઈએ’ એની આગળ બીજું બધું તુચ્છ થઈ જાય.

વિજયા ખૂબ શિક્ષિત. વચ્ચે વચ્ચે આવીને મારી સાથે વિવિધ વિષયો પર ચર્ચા કરતી. ઘણી વાર મને કહેતી, તમે કેમ સ્પેનિશ ભાષા શીખ્યા નથી? હું બધી જ વાતો અંગ્રેજીમાં તમને સમજાવી શકતી નથી. મને પણ બહુ દુઃખ થતું, કેમ કોઈ દિવસ સ્પેનિશ ભાષા શીખ્યો નહીં.

૭ ઓગસ્ટ, ૧૯૩૪

“બંગાળમાં ભાભી સાથેનો સંબંધ ખૂબ મધુર. એવું બીજી કઈ જગ્યાએ નથી. મારાં નતૂન બૌદ્ધાન (નવાં ભાભી) ખૂબ યાદ આવે - મને એમની ઉપર ખૂબ સ્નેહ હતો, તેઓ પણ મને ખૂબ પ્રેમ આપતાં. આ પ્રેમને લીધે નતૂન બૌદ્ધાન બંગાળી સ્ત્રીઓ સાથે મારા પ્રાણના તાર બાંધી ગયાં છે. મારી બધી માગણીઓ માટે એ એક જ સ્થાન હતું - નતૂન બૌદ્ધાન. કેટલી માગણીઓ કરી છે, કેટલી દરકાર, કેટલો પ્રેમ મળ્યો છે.”

૧૨ ઓગસ્ટ, ૧૯૩૪

“છોકરીઓ માની પરિપૂર્ણતા લઈને જન્મે છે. જોવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં

માનું જોર વધારે, મા ખૂબ સુસ્થ, શક્તિશાળી, ત્યાં જ દીકરી આવે છે. એનું બીજું પણ એક કારણ છે, છોકરીઓએ પ્રાણ આપવો પડે છે - તેથી જ આ પૂર્ણતા જરૂરી છે.”

૩ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૩૪

“મારા આટલા દિવસોના અનુભવથી મેં ખૂબ સ્પષ્ટ રીતે જાણ્યું છે કે માણસ વૃદ્ધ થાય ત્યારે કોઈ એક વસ્તુને વળગી રહેવાનો એનો સ્વભાવ થઈ જાય છે અને પુત્રવધૂ પર પ્રબળ સ્નેહ, પૌત્ર-પૌત્રી પર પ્રેમ થાય. મને પોતાને પણ એવું જ થયું છે. વહુમા મને મા જેવાં જ લાગે. મનમાં થાય જાણે નાના છોકરાની માના જેવો આધાર. એ આધારને જ વળગી રહેવાની ઈચ્છા થાય, પણ એ સારું ન કહેવાય. વિચારી જો, હું એકદમ આ પાર આવી ગયો છું અને એ લોકો બધા પેલે પાર છે. એમને ઈચ્છાઓ છે, શોખ છે, બધું જ છે. મારી સાથે એ બધાને કેવી રીતે મેળ ખાય - અત્યારે હું જો એ લોકોને પકડી રાખું તો એમને માટે એ બંધનકર્તા થઈ જાય. એટલે ઘણી વાર મનને જોર કરીને એમની પાસેથી દૂર ખસેડું છું, માયા ઓછી કરું છું.”

આજે ઘણા લોકો મારાં હમણાંનાં ચિત્રો જોઈને ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક પ્રશંસા કરી ગયા. મને ઈચ્છા થાય છે, બધું જ છોડીને ખાલી ચિત્રો દોરું. જીવનમાં સાચ્યે આજ મને ચિત્ર કરવાનો ઉત્સાહ થાય છે.

હવે મને ગમતું નથી. થોડાકમાં જ મન થાકી જાય છે. લખવાનું આગળ વધતું જ નથી. હવે ઈચ્છા થાય છે સંસારની બધી ઝંઝટ છોડી દઈને નાનો સરખો એક ઓરડો બનાવડાવીને એમાં દિવસો ગુજારું. સામેના લતામંડપમાં બેસું, એમાં એક માધવીલતા વીંટળાયેલી હોય, તમરાં ગુન ગુન કરતાં હોય, એ તડકા અને છાંયામાં બેસી ચારે બાજુની પ્રકૃતિની બધી શોભા જોઉં. અને જ્યારે ઈચ્છા થાય ત્યારે પોતાની કલ્પના મુજબ ચિત્ર દોરું. જે થોડા દિવસો જીવું એ આ રીતે પસાર કરવાની ઈચ્છા થાય.

...